

ПУБЛІЧНИЙ ПРОСТІР ЛЬВОВА
ВПРОДОВЖ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОЇ ВІЙНИ
(1918–1919 РР.)

У статті розглядається використання міського публічного простору Львова для утвердження домінування однієї зі сторін упродовж українсько-польської війни 1914–1919 років. Автор з'ясує методи створення культу «оборонців» та «приватизації» публічного простору міста однією із національних груп.

Oksana Vynnyk Lviv's public space during the Ukrainian-Polish war. The article is devoted to the analysis of the usage of Lviv public space for the domination during the Ukrainian-Polish war 1918–1919. The author describes the methods for creation the cult of «defenders» and «privatization» of urban public space by one of national group.

Українсько-польський конфлікт на теренах Східної Галичини став продовженням Першої світової війни та наслідком розпаду Габсбурзької монархії. Спустошливі бойові дії тривали впродовж 8 місяців, а територія колишньої провінції була розділена на дві частини, розміри яких залежали від перемог чи поразок воюючих сторін, одна перебувала під управлінням Польської держави, а друга — ЗУНР. Завданням цієї статті є з'ясувати вплив громадянської війни на публічний простір Львова, проаналізувати зміни, що відбулися в ньому відповідно до нових потреб, способи його використання для створення нової моделі історичної пам'яті.

Владу у Львові захопили українські військові 1 листопада 1918 року, проте польські солдати та частина населення міста організували збройний опір. Внаслідок вуличних боїв місто було розділене бойовою лінією на дві частини, що ускладнювало пересування вулицями цивільного населення. Припинення комунікації з підміськими селами та військові дії всередині Львова спричинили продовольчу кризу та зростання цін¹. Після відступу українських військ зі Львова 22 листопада впродовж двох діб тривав єврейський погром. Оскільки нейтральна позиція єврейського населення під час українсько-польського конфлікту та збройні сутички єврейської міліції з польськими загонами розцінювалися поляками як зрада, погром став своєрідним покаранням. Відповідно до висновків урядової комісії під час погрому загинуло 73 особи, 463 було поранено, спалено 46 будинків².

Оскільки українська армія в грудні взяла Львів в облогу, ситуація в місті залишалася критичною. Впродовж наступних чотирьох місяців тривало бомбардування Львова, мешканці міста залишалися з грудня 1918 до квітня 1919 року без водопостачання, а з початку січня також без електропостачання, що припинило рух трамваїв до травня 1919 року³. Проблеми з доставкою в місто продуктів харчування призвели до великих черг біля магазинів, нестачі борошна та хліба, фактичного зникнення з прилавків м'яса та тваринних жирів, зростання цін, спекуляцій та голодних маніфестацій⁴. Внаслідок бойових дій також періодично переривалося залізничне, поштове та телеграфне сполучення між Львовом та іншими місцевостями, місто опинилося у фактичній ізоляції. На початку березня 1919 року Галицька армія, здійснюючи Вовчуківську офензиву, знищила частину залізничної колії між Городком і Судовою Вишнею, що перервало сполучення на місяць між Львовом та Перемишлем⁵.

З огляду на багатоетнічний склад населення міста було декілька моделей історичної пам'яті серед його мешканців, що використовувалися різними владами. Навіть російська адміністрація під час свого перебування у Львові впродовж 1914–1915 років трактувала окупацію як «збирання» колишніх руських територій, а себе як наступника Русі, що має законні права на ці землі⁶. Бажання поляків обґрунтувати свої права на територію Східної Галичини сприяло створенню міфів та культів, що б могли допомогти у цьому. Міф про героїчну боротьбу юних оборонців Львова (орлят), дітей та жінок виник невдовзі після листопада 1918 року. Місцева преса опублікувала багато історій про їхнє героїчне життя та смерть, і частиною міфу стала віра в те, що місто було визволене від українських військ польськими жінками, дітьми та батярами⁷. У гезеті «Новий вік» наступного дня після відступу українських військ було запропоновано присвятити одну із вулиць міста дітям, які хоробро боролися за «визволення» Львова. Автор статті пропонує перейменувати центральну вулицю «Кароля Людвіка» на «Львівських дітей» і тим самим ще й затерти «ненависне» ім'я представника дому Габсбургів⁸. Одним із символів дітей, які загинули за свободу рідного міста, став Юрко Бічан. Його мати Олександра Загорська теж брала активну участь в «обороні» Львова, зокрема у грудні 1918 року організувала «Громадянську міліцію жінок». Юрко був чотирнадцятирічним хлопцем, який 20 листопада втік з дому і приєднався до польських захисників

міста, але загинув у першому ж бою. Батьки вирішили поховати його на тому самому місці, а також поставити пам'ятник⁹. Невдовзі «Громадянський комітет жінок» заснував стипендію імені Юрка Бічана, що призначалася для оплати навчання бідним малолітнім учасникам військових дій¹⁰. Дуже схожою була історія Тадеуша Лоевенштама. Важкопоранений хлопець, як зазначала одна із місцевих газет, помер зі словами на устах: «Нехай живе польський Львів»¹¹. Такі розповіді про героїчну боротьбу дітей тиражувалися і стали особливо популярними у міжвоєнний період¹². Подібно творився також міф про численну участь в обороні Львова жінок¹³.

Похорони солдатів перетворилися з приватних родинних на публічні церемонії та маніфестації, в яких брала участь значна кількість людей, залучалися оркестри, театральний хор, солісти міського театру. Перші урочисті похорони загиблих воїнів відбулися вже 25 листопада 1918 року¹⁴. Прикладом урочистого прощання з солдатами можуть бути похорони 23 солдатів з Варшави наприкінці січня 1919 року. Вони почалися біля будинку політехніки, а потім процесія через центр міста пройшла до Личаківського цвинтаря. Солісти львівської опери співали «Реквієм», а біля пам'ятника Міцкевичу театральний хор заспівав жалібних пісень, на цвинтарі виголошували промови. Процесію супроводжували не лише католицькі священники, а пастор-євангеліст і рабин, оскільки серед загиблих солдатів був протестант та іудей¹⁵. Переповнення воїнів теж проводилися урочисто. Наприкінці лютого 1919 року з площі Бема на Личаківський цвинтар перенесли останки Владислава Смутка, який загинув у перші дні листопада. Опис цієї події повністю збігається з розповіддю про урочисті похорони вояків із Варшави¹⁶. Описуючи похорони молодої жінки-воїни Софії Холев'янки, автор статті зазначає, що всі вже звикли до цього сумного ритуалу, але ці похорони були настільки простими, що саме ця простота викликала сльози в учасників¹⁷. Значно скромнішим було прощання з жінками, що не воювали зі зброєю в руках, а лише всіляко допомагали в боротьбі за місто, зокрема похорони відомої львівської феміністки, художниці та громадської діячки Марії Дулем'янки та графині Теодозії Дідушицької, які заразилися тифом під час інспекції українських таборів для військовополонених поляків¹⁸.

Публічні похорони українських жертв конфлікту часто були неможливими. У скарзі до генерального делегата Польського уряду для Галичини Казимира Галецького йшлося, що українцям

відмовляли в офіційних повідомленнях про місце та час похоронів, а тих, хто приходив випадково, розганяли силою. Зазначалося також, що похорони переривалися, греко-католицьких священників змушували знімати церковні ризи, їх не допускали, а замість них обряд здійснювали римо-католицькі священнослужителі¹⁹. Загалом таке ставлення до українських похоронних процесій схоже на конфлікти в ранньомодерному Львові, коли православної громаді намагалися перешкодити проходити з такими процесіями через місто²⁰. Про осквернення пам'яті померлих зазначає також представник ізраїльської гміни. Він писав, що польські військові випасали на єврейському цвинтарі коней, також було побито працівників цвинтаря, знищено декілька надгробних плит та пам'ятників, а солдати-вандали не оминули навіть могил вояків юдейського віросповідання, які брали участь в українсько-польському конфлікті на боці поляків²¹.

Упродовж перших тижнів війни, коли в місті безпосередньо велися вуличні бої, загиблих ховали в різних місцях, часто на вулицях та площах, оскільки не було доступу до міських цвинтарів. Один із більших цвинтарів виник на подвір'ї політехніки, оскільки в її приміщенні була лікарня²²]. Щоб збереглася пам'ять про похованих на невеличких цвинтарях, було запропоновано їх обгородити, в таким способом позначивши їх²³. Після відступу українських військ воїнів, що загинули в боях з українцями, ховали на спеціально відведеному місці на Личаківському цвинтарі, яке назвали «Цвинтар оборонців». Невдовзі туди ж перенесено останки солдатів, похованих у різних частинах міста під час вуличних боїв²⁴. Після того, як з подвір'я політехніки перенесли тіло останнього солдата, було запропоновано на місці вже неіснуючого цвинтаря звести скромний пам'ятник, щоб вшанувати загиблих солдатів²⁵. Згодом у міжвоєнний період спершу невеликий «Цвинтар оборонців» перебудували у відомий «Цвинтар орлят», що став символом польської перемоги на території Східної Галичини²⁶.

Впродовж громадянської війни українське та єврейське населення Львова, яке становило близько 50 відсотків²⁷, було фактично витіснене з публічного простору міста. Слово «варвар» і «гайдамака» в місцевій пресі став синонімом слова українець, а тогочасні події порівнювали з часами Хмельницького, Залізняка та Гонти²⁸. Стверджувалося, що Львів є польським містом з XIV століття і саме польська культура його сформувала²⁹. Єдина українська газета, що виходила, протестувала проти таких статей, але

її працівники перебували під постійним тиском. Після вибуху складу з амуніцією на початку травня вона була остаточно закрита³⁰. На території ЗУНР спостерігалися теж схожі процеси. Українська сторона проголошувала тяглість традицій від часів Русі, Галицько-Волинського князівства та козацької держави³¹. Суспільству пропонувався образ «історичного» «споконвічного» ворога та гнобителя «ляха»³².

Протягом українсько-польського конфлікту в публічному просторі Львова відбувалися масові маніфестації, пов'язані як з святкуванням історичних подій, так і з реакцією на сучасні події, що спостерігалися безпосередньо в місті. Після відступу українських військ 22 листопада 1918 року мешканці вийшли на вулиці, частина львів'ян вітала польських солдатів, обсипала їх квітами. Балкони помешкань були прикрашені польськими прапорами, а вікна польськими орлами. Біло-червоні прапори також появилися на ратуші та інших державних інституціях³³. У лютому 1919 року відзначали соту річницю з дня смерті Яна Кілінського, варшавського шевця, який приєднався до повстання Тадеуша Костюшки, став полковником у його війську. З цієї нагоди відбулася урочиста служба в Домініканському соборі, а після обіду того ж дня — мітинг біля пам'ятника Яну Кілінському в парку, що теж називався його ім'ям. Під час цієї маніфестації над парком появилася український аероплан, проте люди, які зібралися, не втікали, а залишилися і почали співати пісню на слова Марії Конопніцької «Не віддамо землі»³⁴. Незважаючи на військові дії, у Львові урочисто святкували першу в незалежній Польщі річницю «Конституції третього травня». Відбулося богослужіння в кафедральному соборі та одній з синагог, урочисті зібрання в ратуші та у різних товариствах, маніфестації під ратушею та пам'ятником Міцкевича. Польські льотчики демонстрували в небі фігури і розкидали листівки в натовп людей³⁵.

Приїзд представників Антанти на переговори також викликав масові маніфестації. За день до приїзду місії, яку очолював генерал Бартоломі, в одній із місцевих газет опублікували «інструкцію» про те, як мають зустрічати мешканці міста іноземних гостей. Пропонувалося прикрасити будинки не лише польськими, а й прапорами держав, що належали до коаліції, також львів'яни мали носити кокарди таких самих кольорів³⁶. Натовпи людей очікували прибуття місії перед залізничним вокзалом, а потім влаштували овації її членам біля палацу Потоцьких³⁷. Урочисто вітали також

знаних державних діячів та генералів, що керували військовими операціями. Наприкінці грудня 1918 року до Львова приїхав Йозеф Пілсудський. Біля готелю «Жорж», в якому він зупинився, щоб привітати главу держави, зібралися мешканці міста та влаштували гучну овацію³⁸. У травні урочистими маніфестаціями вітали у Львові генерала Галлера, а на початку червня — генерала Івашкевича³⁹.

Для того, щоб Львів мав вигляд польського міста, у лютому 1919 року було видано розпорядження впродовж 8 днів замінити всі вивіски на польські. Правда, дозволено під головним написом польською мовою залишити переклад іншими⁴⁰. Намагалися також усунути з публічного простору міста нагадування про колишню його належність до володінь Габсбурзької монархії. У пресі висловлювали різні пропозиції щодо перейменування вулиці «Кароля Людвіка», що нагадувала про часи «неволі». Спершу пропонували назвати її вулицею «Львівських дітей», згодом «Захисників Львова»⁴¹. Наприкінці травня 1919 року міська рада вирішила змінити назву вулиці «Кароля Людвіка», що була однією з центральних та улюблених для прогулянок, на «Вулицю легіонів», оскільки польські легіони боролися за незалежність Польщі і невелика група їхніх воїнів організувала оборону Львова від українців. Також вулиця Польна перейменована на вулицю «Львівських дітей», її присвятили дітям, що боролися за визволення Львова⁴². На початку червня журналіст «Львівського кур'єру» описує, що мешканці міста мали змогу спостерігати за зміною табличок на вулиці «Кароля Людвіка». Він зазначає, що, можливо, зміниться філософія вулиці, оскільки багатьом, хто «протирав» її брук, може не сподобатися нова назва⁴³. Крім назв вулиць, одна із львівських газет радила змінити назви деяких шкіл, зокрема «Школи імені Франца Йосипа» та «Школи імені імператриці Єлизавети»⁴⁴. Адміністрація «Школи імені імператриці Єлизавети» заявила через декілька днів, що назву було вже змінено на «Школа імені Яна Длугоша»⁴⁵.

Наприкінці квітня 1919 року «Комітет національної оборони» звернувся із проханням зняти австрійську емблематику з усіх польських державних інституцій. Незважаючи на те, що Австрійська монархія розпалася півроку тому, все ще залишалися австрійські герби та портрети цісаря⁴⁶. Впродовж святкування річниці «Конституції третього травня» зняли австрійського двоголового орла з вежі Львівської ратуші. Очевидці описують, що зробити це було нелегко, оскільки він був міцно прикріплений. Під ратушею,

на Ринку, зібралися люди, які терпляче спостерігали декілька годин за тим, що відбувалося. Після того, як герб зняли, його внесли до зали ратуші, де відбувалися урочисті збори з нагоди свята⁴⁷. Неналежне ставлення до нових символів державної влади могло викликати проблеми. Наприклад, на початку травня 1919 року затримано Альфреда Фріша та Бенедикта Левицького за те, що вони не зняли шапки під час виконання національного гімну. Арештовані виправдовувалися, що не помітили того, як грає гімн, оскільки були зайняті розмовою. Оскільки Бенедикта Левицького запідозрили у прихильності до українців, його було відпущено з-під арешту аж через два місяці⁴⁸.

Деяких мешканців міста обурювали навіть австрійські та німецькі елементи в одязі інших. Адвокат Вітольд Ольшевський звернувся із проханням заборонити носити дітям шапки з емблемами австрійських та німецьких героїв, вважаючи, що це є провокацією, що компрометує львів'ян в очах представників іноземних місій, оскільки саме один із них звернув його увагу на повсюдне носіння дітьми таких емблем. Після цього звернення представники ізраїльської гміни пообіцяли вплинути на своїх єдиновірців, оскільки саме серед них такі головні убори були найбільш поширеними⁴⁹.

Міський публічний простір є простором доступним для всіх його мешканців, у ньому вони можуть висловлювати свої політичні чи релігійні погляди. Проте впродовж громадянської війни фактично половина населення міста була усунута з публічного простору, натомість інша його частина, яка була формальним переможцем, досить агресивно використовувала його для утвердження свого домінування на території Східної Галичини та Львова зокрема. Впродовж облоги міста українцями створювався польський культ «оборонців», який мав підтримати населення у скрутних умовах і легітимізувати права на Львів. Одним із інструментів створення цього культу були публічні похорони солдатів, закладення окремого «Цвинтаря оборонців», відповідне перейменування вулиць, маніфестації в честь приїзду генералів, що керували військовими операціями. Одночасно нова влада намагалася затерти сліди минулої належності до Габсбурзької монархії, надати Львову вигляду польського міста, перейменувавши вулиці, школи, змінивши вивіски.

¹ Kurjer Lwowski (далі KL). — 1918. — 4 listopada. — S. 1; KL. — 1918. — 6 listopada. — S. 6; KL. — 1918. — 7 listopada. — S. 2.

² Chwila. — 1919. — 15 stycznia. — S. 1; Chwila. — 1919. — 15 stycznia. — S. 4; Chwila. — 1919. — 15 stycznia. — S. 4; Jakubski A. Walki listopadowe we Lwowie w swietle krytyk // Obrona Lwowa. — Warszawa, 1993. — T. 1: Zrydła do dziejów walk o Lwów i województwa południowo-wschodnie 1918–1920. — S. 179–185; Mańczyński Cz. O stanowisku żydów w czasie walk listopadowych // Obrona Lwowa. — Warszawa, 1993. — T. 2: Zróżdła do dziejów walk o Lwów i województwa południowo-wschodnie 1918–1920. — S. 816–825; Inslar A. Dokumenty fałszu. Prawda o tregedji żydowstwa Lwowskiego w listopadzie 1918 roku. — Lwów, 1933. — S. 78.

³ Вперед. — 1918. — 28 грудня. — С. 2; KL. — 1919. — 23 kwietnia. — S. 3; KL. — 1919. — 8 stycznia. — S. 3; KL. — 1919. — 8 maja. — S. 3.

⁴ 4. Вперед. — 1918. — 5 грудня. — С.2; Вперед. — 16 січня. — 1919. — С. 2; KL. — 1919. — 1 kwietnia. — S. 5; KL. — 1919. — 11 marca. — S.6; KL. — 1919. — 16 marca. — S.5; KL. — 1919. — 25 luty. — S. 3–4; ДАЛО. — Ф. 271. — Оп. 1. — Спр 157. — Арк. 16–18.

⁵ Вперед. — 1919. — 12 січня. — С. 2; KL. — 1919. — 27 lutego. — S. 4; Република. — 1919. — 20 березня. — С. 3; KL. — 1919. — 17 czerwca. — S. 5; Шанковський Л. Українська галицька армія (Военно-історична студія). — Л., 1999. — С. 129

⁶ Очерк Львова. — Львов: Типография Ставропигийского института, 1915. — С. 3–4; Верещагин В. А. Старый Львов. — Петроград, 1915. — С. 4–13.

⁷ Wiek Nowy (dalej WN). — 1918. — 22 listopada. — S. 1; KL. — 1918. — 25 listopada. — S. 2; KL. — 1918. — 9 grudnia. — S. 2–3; KL. — 1919. — 13 stycznia. — S. 2; KL. — 1919. — 30 stycznia. — S. 2; KL. — 1919. — 25 kwietnia. — S. 3; WN. — 1918. — 10 grudnia. — S. 8; Pobudka. — 1919. — 22 listopada. — S. 4, 8.

⁸ WN. — 1918. — 23 listopada. — S. 4.

⁹ KL. — 1918. — 25 listopada. — S. 2; WN. — 1918. — 28 listopada. — S. 6; KL. — 1918. — 4 grudnia. — S. 2; Biblioteka Narodowa w Warszawie. — 15548/II. — S. 24; Pobudka. — 1919. — 22 listop. — S. 4.

¹⁰ Pobudka. — 1918. — 14 grudnia. — S. 4.

¹¹ KL. — 1919. — 30 stycznia. — S. 2.

¹² Zubrzycki T. Dzieci Lwowa. Opowieść z listopadowych dni chwały i grozy obrony Lwowa. — Lwów, 1921; Chołodecki J. B. Bohaterska dziatwa w obronie Lwowa. Opowieść o Tadeuszu, Janie i Halinie Grabskich poległych w walkach o Lwów. — Lwów; S. L. Koła im. Adama Asnyka we Lwowie, 1926; Kajet wojenny dziecka Lwowskiego. (Z przeżyć w czasie oblężenia miasta Lwowa od listopada 1918 do kwietnia 1919 roku). — Lwów: Z drukarni L. Wiśniewskiego, 1921.

¹³ KL. — 1919. — 26 marca — S.3; Ochotnicza legja kobiet. — Lwów: Nakładem redakcji tygodnika «W obronie ojczyzny», 1921; Pobudka. — 1919. — 22 listop. — S. 4.

- ¹⁴ KL. — 1918. — 25 listopada. — S. 1; Biblioteka Narodowa w Warszawie. — 15548/II. — S. 22; WN. — 1918. — 25 listopada. — S. 3.
- ¹⁵ KL. — 1919. — 22 stycznia. — S. 3.
- ¹⁶ KL. — 1919. — 23 lutego. — S. 4.
- ¹⁷ KL. — 1919. — 26 marca. — S. 3.
- ¹⁸ KL. — 1919. — 11 marca. — S. 4; KL. — 1919. — 12 marca. — S. 1; WN. — 1919. — 12 marca. — S. 6; WN. — 1919. — 14 marca. — S. 9.
- ¹⁹ ЦДІАЛ. — Ф. 146. — Оп. 6. — Спр. 122. — Арк. 42.
- ²⁰ Зубрицький Д. Хроніки міста Львова. — Львів: Центр Європи, 2002. — С. 235; Капраль М. Національні громади Львова XVI — XVIII ст. (Соціально-правові взаємини). — Львів: Піраміда, 2003. — С. 128.
- ²¹ ЦДІАЛ. — Ф. 701. — Оп.1. — Спр.506. — Арк. 1-2 зв, 5-6
- ²² KL. — 1918. — 23 listopada. — S. 3.
- ²³ KL. — 1919. — 3 maja. — S. 6.
- ²⁴ KL. — 1919. — 23 lutego. — S. 4; KL. — 1919. — 25 kwietnia. — S. 3; KL. — 1919. — 1 maja. — S. 5; KL. — 1919. — 12 maja. — S. 3.
- ²⁵ KL. — 1919. — 12 maja. — S. 3.
- ²⁶ Cmentarz obrońców Lwowa. — Warszawa: BIS Press, 2001; Nicieja S. Tam gdzie Lwowskie spia orlęta. — Warszawa: Rada ochrony pamięci i męczeństwa, 2001
- ²⁷ Kramarz H. Samorząd Lwowa w czasie pierwszej wojny światowej i jego rola w życiu miasta. — Krakow, 1994. — С. 11
- ²⁸ KL. — 1919. — 12 kwietnia. — S. 4; KL. — 1919. — 20 maja. — S. 1; KL. — 1919. — 6 czerwca. — S. 2; KL. — 1919. — 15 maja. — S. 2.
- ²⁹ KL. — 1919. — 22 lutego. — S. 2.
- ³⁰ Вперед. — 1918. — 3 грудня. — С.2; Вперед. — 1918. — 12 грудня. — С. 3; Вперед. — 1919. — 24 січня. — С.4; Вперед. — 1919. — 21 лютого. — С. 4.
- ³¹ УС. — 1918. — 3 листопада. — С.3; Республіка. — 1919. — 16 травня. — С. 1; Чайковський А. Чорні рядки. Спогади, листи, дослідження: у 3-х т./ Упор. Б. Якимович та ін — Львів, 2002. — Т.1. — С. 229
- ³² Республіка. — 1919. — 5 лютого. — С.1; Республіка. — 1919. — 16 травня. — С. 1; Республіка. — 1919. — 22 травня. — С. 1.
- ³³ KL. — 1918. — 23 listop. — S.1; WN. — 1918. — 23 listop. — S.1; Pobudka. — 1918. — 23 listop. — S. 2.
- ³⁴ KL. — 1919. — 17 lutego. — S. 3.
- ³⁵ KL. — 1919. — 4 maja. — S. 1-2.
- ³⁶ WN. — 1919. — 20 lutego. — S. 1.
- ³⁷ KL. — 1919. — 21 lutego. — S.2; WN. — 1919. — 21 lutego. — S. 4.
- ³⁸ KL. — 1918. — 23 grudnia. — S.1; WN. — 1919. — 25 grudnia. — S. 10.
- ³⁹ KL. — 1919. — 10 czerwca. — S. 1-3.

- ⁴⁰ ДАЛЮ. — Ф. 271. — Оп. 1. — Спр. 436. — Арк. 1-2
- ⁴¹ КЛ. — 1919. — 26 kwietnia. — S.4; WN. — 1918. — 23 listopada. — S. 4.
- ⁴² КЛ. — 1919. — 29 maja. — S. 4-5.
- ⁴³ КЛ. — 1919. — 6 czerwca. — S. 8.
- ⁴⁴ Pobudka. — 1918. — 8 grudnia. — S. 3.
- ⁴⁵ Pobudka. — 1918. — 10 grudnia. — S. 3.
- ⁴⁶ ДАЛЮ. — Ф. 271. — Оп. 1. — Спр.435. — Арк. 1.
- ⁴⁷ КЛ. — 1919. — 4 maja. — S. 3.
- ⁴⁸ ДАЛЮ. — Ф. 271. — Оп. 1. — Спр. 548. — Арк. 5-6, 10-11.
- ⁴⁹ ДАЛЮ. — ф. 271. — Оп. 1. — спр. 435. — Арк. 2-3.